

UNIVERZITA PARDUBICE

FAKULTA FILOZOFICKÁ

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2020

Cristina Ferrara

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Zvířata a lidé u Petera Singera

Bakalářská práce

2020

Cristina Ferrara

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2019/2020

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: **Cristina Ferrara**
Osobní číslo: **H17240**
Studijní program: **B6107 Humanitní studia**
Studijní obor: **Humanitní studia**
Téma práce: **Zvířata a lidé u Petera Singera**
Zadávací katedra: **Katedra věd o výchově**

Zásady pro vypracování

Bakalářská práce se bude věnovat rozboru knihy Petera Singera *Osvobození zvířat* a etickým důsledkům pramenícím ze Singerových tezí. Etickým důsledkem je zamýšlena i změna životního stylu a postojů, včetně stravování. Zaměřím se na etickou stránku, pojetí výlučnosti člověka a zvířete, dále na otázku jejich vztahů.

Rozsah pracovní zprávy:

Rozsah grafických prací:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam doporučené literatury:

Základní literatura:

Primární literatura:

Singer Peter, *Osvobození zvířat* (Práh, Praha 2001), ISBN 80-7252-042-3

Sekundární literatura:

Rowlands Mark, *Animal Rights, Moral Theory and Practice* (Palgrave Mac Millan 2009) ISBN 978-0-230-24511-2

Franklin H. Julian, *Animal Rights and Moral Philosophy* (Columbia University Press, New York 2005), ISBN 0-231-13422-3

Sýkora Peter, Singerova britva, druhizmus a výnimočné postavenie človeka vo vesmíre, in *Filozofický časopis*, č. 3 (Praha 2013)

Vedoucí bakalářské práce:

ThDr. Jan Rokyta, Ph.D.

Katedra religionistiky

Datum zadání bakalářské práce: **31. března 2020**

Termín odevzdání bakalářské práce: **31. března 2021**

L.S.

doc. Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D.
děkan

Ing. Jaroslav Myslivec, Ph.D.
vedoucí katedry

PROHLÁŠENÍ AUTORA

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. 7/2019 Pravidla pro odevzdávání, zveřejňování a formální úpravu závěrečných prací, ve znění pozdějších dodatků, bude práce zveřejněna prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne 30. 11. 2020

Cristina Ferrara

PODĚKOVÁNÍ

V první řadě bych ráda poděkovala ThDr. Janu Rokytovi, Ph.D. za vstřícné vedení mé bakalářské práce a pomoc při konzultacích.

Dále děkuji všem ostatním, kteří mne při psaní této práce provázeli.

ANOTACE

Práce pojednává o přístupu ke zvířatům u filozofa Petera Singera a snaží se shrnout jeho základní principy, které představuje ve svých dvou nejznámějších dílech *Osvobození zvířat* a *Practical Ethics*. Cílem je rozebrat Singerovy základní myšlenky a závěry, které z těchto myšlenek plynou. Budu se zabývat především otázkami zvířecích práv, podobností zvířat s lidmi, využitím zvířat v experimentálním výzkumu i průmyslové produkci masa, vegetariánstvím a ekonomickým vztahem mezi zvířaty a lidmi. Mé postoje reflektují především záležitost vegetariánství a ekonomické využití zvířat.

KLÍČOVÁ SLOVA

Vztah lidí a zvířat, etika, Peter Singer, ekonomické využití zvířat, vegetariánství, práva zvířat.

TITLE

Animals and humans in Peter Singer

ANNOTATION

The thesis examines Peter Singer's philosophical approach to and perception of animals. It assesses the fundamental principles of Singer's arguments that the author presented in his two works *Animal Liberation* and *Practical Ethics*. The primary objective of this work is to revise Singer's ideas and conclusions about animals, their position in the human-oriented world, their rights and their resemblance with human. Consequently, topics such as vegetarianism, animal experimentation, meat production and economic perspective on use of animals are discussed. The emphasis in the analysis is put mostly on vegetarianism and economic perspective on use of animals by humankind.

KEY WORDS

Human - animal relationship, ethics, Peter Singer, economic use of animals, vegetarianism, animal rights.

Obsah

Úvod	9
1 Antropocentrismus - historický přehled	10
1.1 Peter Singer	13
2 Singerovo filozofické východisko	14
2.1 Etika podle Petera Singera	14
2.2 Druhismus	15
2.3 Rovné zvážení zájmů	16
2.4 Inteligence	18
2.5 Efektivní altruismus	20
3 Stejný zájem lidí a zvířat - netrpět	21
4 Ekonomický kontext vztahu člověka ke zvířatům	23
4.1 Zvířata jako potrava	23
4.2 Pokusy na zvířatech.....	25
4.3 Zvířata z pohledu ekonomie.....	26
5 Singerův závěr o rovnosti tvorů	33
5.1 Nejčastější argumenty zastánců druhové nadřazenosti	33
5.2 Závěr o rovnosti	35
5.3 Hodnota života	36
6 Etické důsledky Singerova postoje včetně vegetariánství	37
6.1 Vegetariánství	38
6.2 Proč být morální?	40
7 Závěr	42
8 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	43

Úvod

Práce se zaměřuje na představení nejdůležitějších myšlenek Petera Singera, který je významným filozofem na poli aplikované etiky. Peter Singer obhajuje práva zvířat a snaží se dosáhnout jejich lepšího postavení. Svoje postoje si obhajuje tím, že zvířata mají stejnou schopnost jako lidé a to schopnost cítit bolest. Proto dle jeho utilitaristického pohledu je kruté a eticky neobhájitelné, zacházet se zvířaty nespravedlivě a způsobovat jim bolest a utrpení.

V první části se budu věnovat autorům, kteří ovlivnili smýšlení o zvířatech. Zároveň zde přiblížím Singerovy základní myšlenky, a také pojem druhová nadřazenost, která je podle Singera klíčová ve vztahu lidí ke zvířatům a dovoluje jejich zneužívání v lidský prospěch.

V následující kapitole pak přiblížím Singrův nejdůležitější argument. Tímto argumentem je, že i zvířata jsou schopna cítit bolest, tudíž jsou v tomto ohledu pro Singera stejně hodnotná, jako člověk. Proto by se jejich zájmu netrpět, měla přikládat stejná hodnota, jako lidským zájmům.

Samostatná kapitola se věnuje ekonomickým oblastem, ve kterých jsou zvířata podle Singera nejvíce využívána. Singer se zaměřil na dva ústřední problémy druhové nadřazenosti, na kterých má podíl téměř každý člověk. První jsou pokusy na zvířatech, které dovolují vlády zvolené lidmi. Druhý případ je chov zvířat pro potravu. Většina lidí kupuje výrobky získané touto praxí. To je podle Singera jádro druhismu. Pokud se někdy podaří tyto dva příklady změnit, tak podle něj bude následovat změna ostatních problémů.¹ V druhé části této kapitoly bych se chtěla věnovat ekonomickému pohledu na zvířata a nastínit možnost, jak změnit jejich situaci z ekonomické perspektivy.

V poslední třetině práce se soustředím výhradně na Singera a jeho názory, včetně důsledků, které plynou z jeho filozofie.

¹ SINGER, Peter. *Osvobození zvířat*. 1. vyd. Praha: Práh, 2001. ISBN 80-7252-042-3. s. 37.

1 Antropocentrismus - historický přehled

V historii západní filozofie téměř vždy převládal antropocentrický postoj, který tvrdí, že člověk je lepší, než zvíře a tudíž je zvířeti nadřazen. Bylo tomu tak z mnoha důvodů, nejčastěji se jednalo o důvody spojené s racionalitou, sebeuvědoměním se nebo jen z pouhého faktu, že zvířata nejsou schopná řeči. Většina myslitelů pokládá tyto důvody, jako důležitou dělící čáru mezi zvířaty a lidmi.² Výsledkem těchto postojů bylo vytvoření hierarchie, ve které je člověk nadřazen všem ostatním bytostem. Diskuze ohledně práv zvířat, či jejich podobnosti s lidmi, má v dějinách západní filozofie dlouhou tradici, ale stále se v ní nenalezly jasné odpovědi.³

Antropocentrický postoj můžeme pozorovat už od antického Řecka, ale vytrvale provází lidské myšlení téměř až do dnešních dní. Nejlépe je antropocentrický postoj pozorovatelný u myšlenek Aristotela, sv. Augustina, Tomáše Akvinského, René Descarta i Kanta. Jejich pohledy se v základu moc neliší - jen lidé jsou morální, racionální a obdařeni schopností řeči. Jedině lidé jsou schopni skutečného sebeuvědoměním se a schopností myslet v nejuplnějším slova smyslu. Zvířata jsou neracionální a nemorální bytosti, která jsou ve všech směrech lidem podřízená.⁴ Podle Aristotela zvířata jednají pouze na základě svých instinktů, proto s lidmi nemají nic společného a měla by být použita jen pro lidské účely. Ve vztahu k nim nemůže být přátelství ani spravedlnost. Stejně tak jako otroci, jsou zvířata pro lidi užitečná pouze svojí tělesnou silou.⁵

Je důležité podotknout, že i ve starověkém Řecku existovali myslitelé, kteří zastávali úplně jiné postoje. Empedocles, Theophrastus, Porfyrio, Plutarchos a nejznámější z nich Pythagoras, propagovali myšlenky, že lidé mohou mít se zvířaty něco společného. Například to, že to mohou být bývalí převtělení lidé. Pokud by je někdo zabil, může tím zabít své předky. Většina z nich brala zabítí zvířete, jako něco

² STEINER, Gary. *Anthropocentrism and its discontents: The moral status of animals in the history of western philosophy*. University of Pittsburgh Pre, 2010. ISBN 9780822970989. s. 38.

³ Tamtéž, s. 2-3.

⁴ Tamtéž, s. 2.

⁵ TAYLOR, Angus. *Animals and ethics: an overview of the philosophical debate*. Orchard Park, NY: Broadview, c2003. ISBN 978-1551115696. s. 33-34.

nesprávného, zvířata podle nich mohla cítit i přemýšlet, a proto by bylo nespravedlivé je připravit o jejich životy. Pythagoras byl prvním filozofem, který zastával práva zvířat a propagoval vegetariánství z náboženských důvodů.⁶ Poté ho následoval Porfyrios, který tvrdil, že zvířatům dlužíme spravedlnost, protože jsou racionální a také proto, že dokáží cítit bolest a strach. Tvrdil, že na utrpení zvířat záleží, protože brutalita vůči zvířatům ničí lidskou duši a že morální dobroty není možné dosáhnout bez zřeknutí se násilí vůči zvířatům.⁷ Hlasy těchto myslitelů byly však umlčeny v porovnání s Aristotelovým důrazem na racionalitu, jako na základní lidskou vlastnost až do dvacátého století.⁸

V křesťanství zvířata byla vždy podřízená člověku a sloužila jen k naplnění lidských potřeb, ale i zde lze najít starodávný spodní proud, který má se zvířaty soucit. Patří k němu církevní otcové ze čtvrtého století Basil a Ambrož, keltští světci, sv. František z Assisi, sv. Terezie Benedikta od Kříže nebo sv. Antonín z Padovy.⁹ Snažili se šířit názory o tom, že i na zvířatech záleží, neboť se jedná o cítící bytosti a nemělo by jím být ubližováno.¹⁰

Klasická tradice křesťanství však popisovala člověka jako výjimečnou bytost. Většina pozdějších myslitelů na tuto tradici navázala - kupříkladu Tomáš Akvinský, který ve třináctém století tvrdil, že zvířata nejsou pány svých vlastních činů. Tudíž nezáleží na tom, jak se ke zvířatům chováme, protože Bůh podrobil vše vůli člověka. Navázal na tradici Aristotela a souhlasil s tím, že na světě existuje jakási přirozená hierarchie.¹¹ „*Není hřích využívání věci za účelem, pro který je věc určena... věci jako rostliny, které mají jen poloviční život, jsou všechny pro zvířata a všechna*

⁶ Kvůli převtělování duší.

⁷ WALTERS, Kerry S.; PORTMESS, Lisa (ed.). *Ethical vegetarianism: from Pythagoras to Peter Singer*. Suny Press, ISBN 978-0791440445, 1999. s. 3.

⁸ TAYLOR, Angus. *Animals and ethics: an overview of the philosophical debate*. s. 35.

⁹ PATTERSON, Charles. *Věčná Treblinka: ve vztahu ke zvířatům jsme všichni nacisté*. Přeložil Viktor FAKTOR. Praha: Práh, 2003. ISBN 80-7252-084-9. s. 32-33.

¹⁰ BRAZDA, Cyril Jaroslav. Frantisek z Assisi~ patron ekologov a ochrancov prirody. *ZIVOTNE PROSTREDIE* [online]. 1998(2), 4 Dostupné z: <https://www.terra-mater-gubbio.it/wp-content/uploads/2019/05/1998-Frantisek-z-Assisi-patron-ekologov.pdf>. [cit. 2020-11-18] s. 2-4.

¹¹ TAYLOR, Angus. *Animals and ethics: an overview of the philosophical debate*. s. 35.

zvířata jsou pro lidi. Pročež není nezákonné, užívá-li člověk rostliny pro dobro zvířat, a zvířata pro dobro lidí.”¹²

S koncem středověku v Evropě se na přírodu přestalo dívat, jako na něco živého, ale jako na stroj. Zůstala však myšlenka, že lidé díky svým morálním a racionálním schopnostem jsou odlišní a nadřazení. René Descartes, matematik a filozof, hrál důležitou roli při takzvané mechanizaci přírody. Tvrdil, že zvířata jsou podobná strojům - jen jsou vytvořena přírodou, ale v podstatě se nijak neliší, například od hodin. Stejně tak, jako stroje, ani zvířata nedokáží cítit bolest. Jejich nařikání je stejné, jako například hvízdání u kola, zkrátka jen známka toho, že je rozbité.¹³

Převratné názory na zvířata měl v sedmnáctém století, jeden z průkopníků utilitarismu a zastánců zvířecích práv, Jeremy Bentham. Byl autorem významné myšlenky, která říká: „*Otázka není, jestli mohou mluvit nebo přemýšlet, ale záleží jen na jediném: Mohou trpět?*”¹⁴ A na základě této schopnosti bychom se zvířaty měli zacházet. Bentham tvrdí, že stejně jako barva kůže, počet nohou, nebo zakončení os sacrum, nejsou pádné důvody k tomu, aby citlivá bytost musela trpět.¹⁵ Další, kdo se zasadil o obhajobu zvířecích práv, byl známý přírodovědec, pacifista a propagátor vegetariánství Henry Salt. Snažil se zlepšovat životní podmínky zvířat a zabýval se i otázkou jejich práv. Tvrdil, že nejlepším pravidlem pro zacházení se zvířaty by bylo, aby s nimi každý zacházel tak, jak by si přál, aby bylo zacházeno s ním. Chování lidí ke zvířatům není milosrdenství, charita nebo sebeobětování, ale jednoduchá spravedlnost - trvání na našich vlastních povinnostech, stejně jako trvání na povinnostech ostatních. Uznávání práv ostatních, stejně jako svých vlastních. Jediným pravým základem etiky je příbuznost života, a ač jsou v nějakých ohledech

¹² SINGER, Peter. *Osvobození zvířat*. s. 209.

¹³ TAYLOR, Angus. *Animals and ethics: an overview of the philosophical debate*. s. 36-37.

¹⁴ BENTHAM, JEREMY. *A Utilitarian View. The Principles of Morals and Legislation* [online]. 1789, **1789**, 1. Dostupné z: <http://www.animal-rights-library.com/texts-c/bentham01.pdf> [cit. 2020-11-18] s. 1.

¹⁵ Tamtéž. s. 1.

zvířata jiná, lidé s nimi mají jedno stejné, a to je život. To, že lidé vnímají zvířata odlišně, je podle Salta jen zvyk. Všechna stvoření jsou podle něj stejně lidská.¹⁶

V západním světě se přístup ke zvířatům příliš nezměnil téměř až do dvacátého století. Ve východní filozofii byl postoj ke zvířatům vždy vlídnější. Například v buddhismu, hinduismu i konfucianismu jsou postoje ke zvířatům mnohem více chápající a dávají zvířatům alespoň nějaké schopnosti, například schopnost cítění.^{17 18}

1.1 Peter Singer¹⁹

Peter Singer je pokračovatelem linie zastánců zvířecích práv a zároveň významný a kontroverzní filozof současnosti. Obhajuje nejen zvířecí práva, ale i eutanazii či potraty. Singerovi názory nutí přemýšlet o důležitých morálních otázkách, které se týkají bolesti, utrpení, hladu, života i smrti. Liší se od ostatních tím, že je odvážný ve svých tvrzeních a dává důraz na racionální argumenty. Ukazuje jasná fakta, která jsou nepříjemná, ale pravdivá.²⁰ Singer je také ovlivněn moderní technikou, která se dnes používá při zacházení se zvířaty. S tím se většina jeho předchůdců nesetkala, a proto chápali účelovost zvířat zcela odlišně - zvíře si člověk sám vykrmil a zabil pro jeho potřeby. Nikoho z nich by nenapadlo, že se zvířata budou zabíjet na technických linkách.²¹ Singer neschvaluje zneužívání zvířat k dosahování lidských cílů a považuje toto chování za nespravedlivé. Tato nespravedlivost vychází z druhové rozdílnosti a ta pro něho, stejně jako kdysi pro Benthama, není dostatečným

¹⁶ SALT, HENRY. THE RIGHTS OF ANIMALS. *International Journal of Ethics*. [online]. 1900, 1900, 17. Dostupné z: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/pdfplus/10.1086/intejethi.10.2.2376037> [cit. 2020-11-18] s. 206-219.

¹⁷ BENTHAM, JEREMY. *A Utilitarian View. The Principles of Morals and Legislation* [online]. 1789, 1789, 1. Dostupné z: <http://www.animal-rights-library.com/texts-c/bentham01.pdf> [cit. 2020-11-18] s. 1.

¹⁸ Uvědomuji si, že ve vztahu ke zvířatům hraje důležitou roli kultura a geografická příslušnost. V této práci se však budu soustředit jen na západní tradice vztahu mezi lidmi a zvířaty a Singerův přístup.

¹⁹ Peter Singer narozen 6. července 1946 v Melbourne, působí na katedře etiky a filozofie na univerzitě v Melbourne a na Princeton University.

²⁰ SINGER, Peter. *Peter Singer under fire: the moral iconoclast faces his critics*. Open Court Publishing, 2009. ISBN 978-0812696189s. 17.

²¹ PATTERSON, Charles. *Věčná Treblinka: ve vztahu ke zvířatům jsme všichni nacisté*. s. 70.

argumentem pro to, aby se zvířata mohla zneužívat. Zastává směr zvaný preferenční utilitarismus, který říká, že důsledky jakéhokoliv činu rozhodují, zda-li je morální, nebo není - tedy kolik dobra, či zla přinesou.²²

Singer svými názory změnil uvažování o zvířatech u mnoha lidí. Navázalo na něj pak spousta dalších autorů a vzniklo několik desítek děl, které se zabývají etikou a zacházením se zvířaty.²³ Také vyvolal velkou filozofickou debatu o tom, jak to se zvířaty je - jestli jsou zvířata tak odlišná, nebo tak podobná lidem.²⁴

2 Singerovo filozofické východisko

2.1 Etika podle Petera Singera

Etika pro Singera není ideální systém. Dle Singera je etika systém, který je sice perfektně popsán, ovšem v praxi nepoužitelný.²⁵ Singer odmítá jednoduchá etická pravidla, jako nelhat či nekrást, protože taková pravidla nepokrývají celou komplexitu života. Singer uvádí příklad s nacistickým režimem: „... v případě dodržování pravidla stále říkat pravdu, by znamenalo prozrazení úkrytu židovské rodiny smrt několika nevinných lidí.“²⁶ Taková pravidla vnímá Singer, jako selhání celé etiky. Singer prosazuje etiku založenou na důsledcích, jinak řečeno utilitaristickou etiku, která soudí činy podle toho, kolik dobra, či zla přinesou. Není založená na morálních pravidlech, ale na cílech. Utilitaristé jako Singer jsou často kritizováni za nedostatek realismu, společenských konvencí, či z nedodržování

²² SINGER, Peter. *Peter Singer under fire: the moral iconoclast faces his critics*. s. 18-19.

²³ Tamtéž.

²⁴ Darwinova evoluční teorie jako první předpokládala, že lidé jsou pouze komplikovanější zvířata. Ničil tím principy klasického náboženství i některých směrů filozofie. I nyní věda odhaluje další podobnosti, např. podobnost genomu lidí a šimpanzů je tak velká, že se debatuje o zařazení šimpanze do rodu Homo, který byl vždy výhradně lidský. J. Goodallová a další zase pomohli přiblížit jak bohatý sociální život lidoopy mají. (Singer, 2003, s. 1). J. Rachels ve své knize *Created from animals*, tvrdí že lidé by si měli uvědomit tuto podobnost a podpořit vznik filozofie, která nikoho nediskriminuje, ale zaměřuje na každou bytost individuálně.

RACHELS, James. *Created from animals the moral implications of Darwinism*. Oxford New York Oxford University Press, 1990. ISBN 978-0192861290. s. 1

²⁵ SINGER, Peter. *Practical ethics*. 3rd ed. New York: Cambridge University Press, 2011. ISBN 978-0-521-88141-8. s. 2

²⁶ Tamtéž, s. 2.

morálních ideálů. Utilitarista může občas lži považovat za dobré, ale někdy zase za špatné - záleží na důsledcích a na tom, kolik dobra, či zla přinesou. Druhým nejdůležitějším principem preferenčního utilitarismu je, že všechny zájmy mají stejnou hodnotu. Singer vnímá etiku jako něco, co je naprosto odtržené od náboženství.²⁷ Věří, že lidé dědí veškerý soubor morálních intuic od svých předků a je pak na nich, aby rozhodli, které tyto morální principy je potřeba změnit.²⁸

Aby se dala věc podle etiky obhájit, musí mít prospěch pro větší skupinu. Činy, které mají prospěch jen pro samotného člověka, či jeho blízké okolí, se nedají považovat za eticky obhajitelné. Pokud by někdo zabil panovníka, protože se sám chtěl mít lépe, není takový čin morálně obhajitelný. Vždy se musí jednat o širší perspektivu bytostí, kterým takové chování přinese dobro.²⁹

2.2 Druhismus³⁰

Pojem druhismus je jeden z nejdůležitějších pro pochopení Singerových názorů. V češtině jej lze nejlépe vyjádřit jako druhovou nadřazenost. Singer pojem velice zpopularizoval a je jeho velkým odpůrcem. Druhismus je druh diskriminace, který plyne z rozdílnosti a na základě této rozdílnosti si lidé vytváří předsudky vůči ostatním. Tyto předsudky většinou plynou z biologické podstaty jedince, která nejde změnit. Druhisté hodnotí ostatní podle příslušnosti k druhu a zájmy svého druhu, tedy *Homo sapiens* staví nad zájmy všech ostatních druhů.³¹ „*Lidský speciesista nepřijímá, že bolest pociťována prasetem nebo myší je stejně špatná, jako když je pociťována člověkem.*“³² Singer ale tvrdí, že na druhu nezáleží. Minimálně na něm nezáleží v otázce působení bolesti. Podle něj je bolest způsobovaná zvířeti stejně špatná, jako bolest způsobovaná člověku. Protože oba dokáží bolest cítit stejně, to je podle Singera klíčová schopnost, která zvířatům dává stejnou hodnotu, jako mají lidé. Lidé a zvířata mají stejný zájem (netrpět) a všechny zájmy mají pro Singera

²⁷ SINGER, Peter. *Practical ethics*. s. 3.

²⁸ Tamtéž, s. 4.

²⁹ Tamtéž, s. 9-10.

³⁰ Přiklonila jsem se k překladu druhismus místo původního speciesismus.

³¹ Je to podobný druh diskriminace jako sexismus či rasismus.

³² Tamtéž, s. 58.

stejnou hodnotu. Brát zájmy jednoho druhu více v potaz, nebo jim dávat přednost, znamená jednoduchý druhismus.

Singer vidí rozdílnost v pojmu lidská bytost, což je jen člověk a určuje se podle příslušnosti k rodu *Homo sapiens* a osobou. Osoba je pro Singera člověk nebo zvíře, které si uvědomuje samo sebe a svoji existenci v čase. Tedy uvědomuje si svůj život v minulosti a jeho možné pokračování do budoucnosti.³³ Většina lidí je i osobou, avšak nikdo z nás se tak nenarodil, neboť malé dítě nemá schopnost uvědomění si sebe, okolí a času. Některá zvířata mohou být osobami jako například velcí lidoopi. Ti jsou pro Singera osobou neboť si uvědomují sebe a svou existenci v čase. Z toho vyplývá, že zabití osoby je horší, protože plány do budoucnosti tohoto tvora zůstanou navždy nenaplněné a smrt mu tím přinese mnohem více utrpení než bytosti, která tento status nemá.³⁴ To ale neznamená, že bytosti bez statusu osoby nemají právo na to, aby se jejich zájmy braly v potaz. Singer jednoduše nesouhlasí s tím, že využívat někoho ke svým účelům a nebrat na něj ohled z druhových důvodů, je správné.³⁵ Stejně jako není správný sexismus či rasismus.³⁶

2.3 Rovné zvážení zájmů

Pro Singera rovnost znamená rovné zvážení zájmů.³⁷ Tedy pokud má někdo nějaký zájem zajistit, aby nebyl přehlížen. Ať se jedná o člověka nebo zvíře, protože i zvířata jsou cítící bytosti a mají minimálně jeden zájem a to netrpět.

Nepopírá zjevné rozdílnosti mezi zvířaty a lidmi, ale tvrdí, že tyto rozdíly by neměly obhajovat způsob, jakým o zvířatech smýšlíme nebo s nimi zacházíme. Pouhá schopnost přemýšlet lépe než někdo jiný neznamená, že jeho bolest či

³³ SINGER, Peter. *Osvobození zvířat*. 1. s. 35-36.

³⁴ Tamtéž, s. 36.

³⁵ Tamtéž, s. 7.

³⁶ SINGER, Peter. *Practical ethics*. s. 55-70.

³⁷ Tamtéž, s. 3.

potěšení, je důležitější než bolest či potěšení někoho jiného, kdo takovou schopnost nemá a to i v případě, že se mělo jednat o jiný živočišný druh.³⁸

Singer se snaží ukázat, že i mezi lidmi jsou rozdíly a není to překážka proto, aby se na tuto rozdílnost bral ohled při tvoření práv. Často se v jeho tvorbě objevují příklady skupin, které byly v dřívějších dobách diskriminovány. Například ženy, „... ženy mají volební práva jako muži, protože o volbách dokáží přemýšlet stejně dobře - narozdíl třeba od psů.”³⁹ Psi nemají schopnost porozumět volbám, proto není potřeba, aby měli volební právo. V tomto jsou psi od lidí odlišní, ale to jsou i muži a ženy. Slovem odlišní se nemyslí, že jsou muži nebo ženy lepší ale pouze, že jsou rozdílní - například svou fyziologií, což nemůže nikdo popřít.

Je potřeba, aby lidé přijali zvířecí „rozdílnost,” ta se pak musí odrazit i v rozdílnosti jejich práv. Singer ukazuje, že není nutné zabředávat do absurdních debat o stejnosti práv pro všechny. Stejně jako jsou rozdílná zvířata jsou rozdílní i lidé, ale přijmeme-li tuto skutečnost, není podle Singera jiná překážka k tomu, aby se rozšířily základní principy rovnoprávnosti i mimo lidský druh.⁴⁰

Podle Singera, je každý lidský jedinec odlišný a unikátní. „Každá zkouška i situace nám ukazuje, že se lidé liší. Různými proporcemi, morálními vlastnostmi, intelektuálními schopnostmi, schopností pociťovat empatii k ostatním, komunikací i mírou pociťovat bolest či slast.”⁴¹ Singer tvrdí, že požadavek rovnosti nemůže tkvět v tom, jak moc jsou lidé stejní, protože by to jednoduše nedávalo smysl.

Rovnost by mohla být založena na rovnocennosti ras a pohlaví, ale podle Singera je i toto nesprávný argument. Jeho nejdůležitější myšlenka je, že lidské bytosti se liší jako jednotlivci, ne podle příslušnosti k rase či pohlaví. To, že je někdo žena nebo Afroameričan nevypovídá nic o jeho schopnostech, inteligenci nebo morálnosti. Podle Singera jde tedy hlavně o pochopení a přijetí jinakosti, která může tkvět v rozdílnosti pohlaví, rasy, inteligence, ale i druhu. „Vyžaduje to pouze chápání

³⁸ SINGER, Peter. *Some are more equal* Peter Singer. *The Guardian.com* [online]. 2003. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/uk/2003/may/19/animalwelfare.world> [cit. 2020-11-18]

³⁹ SINGER, Peter. Osvobození zvířat. s. 17.

⁴⁰ Tamtéž, s. 18.

⁴¹ SINGER, Peter, ed. *Applied ethics*. Oxford: Oxford University Press, 2006. Oxford readings in philosophy. ISBN 978-0-19-875067-3. s. 226-227.

- stejné chápání různých bytostí může vést k různým přístupům a různým právům.”⁴²

43

Otázka rovnosti je otázkou s mnoha rozměry. Zvířata prozatím nebudou mít stejná přirozená práva jako lidé, ale měla by být chráněna zákonem proti zbytečnému utrpení. To znamená chránit je pozitivními právy, které vytvořily lidé. Přirozená práva, jako například právo na život, je spjaté jen s lidmi.⁴⁴ Podle liberální teorie spravedlnosti je každá lidská bytost nositelem dvou základních práv: práva na život a svobodu.⁴⁵

2.4 Inteligence

Inteligence byla definována mnoha způsoby, například schopností abstraktního myšlení, schopností efektivně řešit problémy, či se umět rozhodovat. Důležitá je i schopnost učit se, emocionální inteligence, kreativita a nejdůležitější umění adaptace dle požadavků prostředí. Inteligence zahrnuje mentální schopnosti pro přizpůsobení se jakémukoliv kontextu prostředí i schopnosti pro jeho formování a výběr. Podle této definice inteligence nejde jen o přizpůsobení se životnímu prostředí, ale také být aktivní při jeho tvorbě. Znamená to schopnost obratně reagovat na náročné situace, protože životní prostředí se neustále mění v čase. Adekvátní adaptace, tvarování a výběr prostředí zahrnuje proces celoživotního učení, který začíná v dětství a pokračuje celý život.⁴⁶

⁴² SINGER, Peter. *Osvobození zvířat*. s. 18-19.

⁴³ Rovnost na základě inteligence by podle Singera také nebyla objektivní. Na člověka působí mnoho faktorů (např. nevyhovující životní podmínky), nejde určit přesný důvod nižší inteligence. Požadavek rovnosti nevyplývá z inteligence či schopností je to myšlenka morální, nikoliv trvání na důkazech. Tvrzení, že faktický rozdíl může být důvodem k přístupu či v míře pozornosti kterou mu věnujeme, nemá logické opodstatnění. Aby myšlenka rovnosti byla spravedlivá musí se brát v úvahu rozdílnosti každé bytosti. Tamtéž, s. 20.

⁴⁴ TROJAN, Jakub S. *Etické vztahy v ekonomice*. Praha: Oikoymenh, 2012. Oikúmené, sv. 173. ISBN 978-80-7298-480-0. s. 78.

⁴⁵ Tamtéž, s. 72.

⁴⁶ STERNBERG, Robert. *The concept of intelligence and its role in lifelong learning and success. American psychologist* [online]. 1997 Dostupné z: https://www.academia.edu/32109948/Concept_of_intelligence_and_its_role_in_lifelong_learning_and_success [cit. 2020-11-18] s. 1030.

Intelligence byla používána jako jeden z nejlepších ukazatelů rozdílu mezi zvířaty a lidmi. Není pochyb o tom, že lidský druh je v otázce inteligence nejvýše. Ale pro Singera to není stoprocentní argument, protože neplatí pro všechny lidské bytosti.⁴⁷ Singer tedy říká, že inteligence není nejlepší způsob, jak rozdělit lidi od zvířat.

Výrazným kritikem tohoto Singerova postoje je Carl Cohen, který tvrdí, že otázka inteligence je nejpodstatnější rozdíl mezi zvířaty a lidmi. Cohen se nazývá hrdým zastáncem druhové nadřazenosti a zastává teorii, že každý druh se snaží dostat na vrchol a je jedno jaké strategie pro to použije. Každý druh totiž musí především chránit sám sebe a když jsou lidé na vrcholu znamená to, že ostatním druhům můžou dělat vše, co se jim zlíbí.⁴⁸ Singer tyto názory odmítá a připomíná, že jsou to stejné názory, kterými se obhajovalo otroctví.⁴⁹

Singer uvádí, že mnoho filozofů se spíše přiklání k velké rozdílnosti lidí a zvířat. Podle nich to jsou jen zvířata žijící v okamžiku, neuvědomují si budoucnost ani minulost a jednají jen na základě momentálních pocitů. Nemají ani možnost rozhodovat o svém osudu. Podle takových filozofů mají bytosti, které jsou inteligentní a uvědomují si svůj vlastní život, nárok na to, že s nimi bude zacházeno lépe. Singer netvrdí, že to není pravda, ale opět požaduje rovné zvážení zájmů. Nevidí důvod, proč by mělo záležet více na zájmech lidí než zvířat, zvláště, když se jedná o zájem netrpět.⁵⁰ Intelligence je nejčastějším argumentem k druhismu - zvířata nejsou tak chytrá, nedokáží určit, v jaké situaci se nachází, nemohou ani mluvit a jasně vyjádřit své pocity. To je pro mnoho lidí argument pro to, aby s nimi zacházeli dle libosti.

Výzkumy ukazují, že to není úplná pravda. Při pokusech se šimpanzi a ostatními lidoopy se přišlo na to, že tato zvířata mají pozoruhodnou míru sebeuvědomění. Výzkumníci se je snažili naučit znakové řeči a přistupovali k nim jako k malým dětem se sluchovým postižením. Tento výzkum provedli na Univerzitě

⁴⁷ SINGER, Peter. *Practical ethics*. s. 64-69.

⁴⁸ COHEN, Carl. *The Case for the Use of Animals in Biomedical Research*. In: *The New England Journal of Medicine*. 1986, roč. 1986, č. 314, s. 865 - 869. Dostupné z: <http://spot.colorado.edu/~heathwoo/phil1200,Spr07/cohen.pdf> [cit. 2020-11-18] s. 94-100.

⁴⁹ SINGER, Peter. *Osvobození zvířat*. s. 19-20.

⁵⁰ SINGER, Peter. *Practical ethics*. s. 65-66.

v Nevadě dva vědeckým Allen a Beatrice Gardnerovi. A výsledky byly více než uspokojivé. Šimpanzi se naučili používat znakovou řeč a zvládali běžnou komunikaci. Dokonce projeví neobyčejnou schopnost orientace v čase a každý rok si pamatovali, kdy mají narozeniny.⁵¹ Tyto důkazy, že i zvířata mají schopnost přemýšlet o nadcházejících událostech a naučit se používat znakovou řeč vyvrací argumenty filozofů, kteří tvrdili, že myšlení potřebuje smysluplný jazyk, který mají jen lidé.^{52 53}

Singer tvrdí, že vyšší inteligence neopravňuje nikoho k tomu, aby využíval ostatní ke svým cílům. Stejně tak jako neopravňuje lidi pro to, aby vykořisťovali ostatní živočichy. Mnoho filozofů přijalo zásadu rovného přístupu k ostatním jako základní morální princip, ovšem jen málo z nich pochopilo, že by se tento princip měl vztahovat i na jiné bytosti než jsou lidé.⁵⁴

2.5 Efektivní altruismus

Efektivní altruismus se zabývá tím, jak nejlépe a nejefektivněji pomoci ostatním. Tato myšlenka prosazuje používání důkazů a vědeckých metod k určení nejlepších způsobů pomoci. Singer propaguje myšlenku, že každý má možnost pomoci. Vystačí si s tím, co již má - nepotřebuje být bohatý, aby mohl darovat velké finanční částky charitám. Podle Singera stačí malé kroky. Například přestat kupovat nepotřebné věci a tyto ušetřené prostředky investovat do pomoci druhým. Podle této myšlenky by každý měl dělat co nejefektivnější práci, ve které je úspěšný a přebytečné peníze darovat na smysluplnou charitu. Podle Singera je nemorální nepomoci ostatním, pokud jim pomoci můžeme. Tedy pokud lidé kupují nepotřebné věci místo toho, aby ušetřené peníze darovali například na charitu, je to špatně. Protože podle něj někteří lidé potřebují tyto peníze mnohem více, například lidé v chudých zemích, kde není

⁵¹ Tamtéž, s. 95.

⁵² Tamtéž, s. 96.

⁵³ Dnes se již ví, že i další zvířata jsou schopná pozoruhodných schopností a mají velké emoční citění i inteligenci. Například mořští savci jejíž výzkum nebyl dříve tak podrobný a to hlavně kvůli nedostatečnému technickému vybavení.

⁵⁴ SINGER, Peter. *Osvobození zvířat*. s. 22.

dostatek jídla. Všechny životy mají pro Singera stejnou hodnotu a je podle něj morálně závazné pomoci ostatním, pokud můžeme.⁵⁵

3 Stejný zájem lidí a zvířat - netrpět

Jeremy Bentham byl jeden z prvních, kdo si uvědomil, že je potřeba vztáhnout princip rovnosti i na zástupce jiných druhů, než je ten lidský. Pro Benthama je klíčová schopnost trpět a podle této schopnosti by se mělo s bytostí zacházet. Na rozdíl od ostatních, kteří jako pomyslnou dělicí čáru dávají schopnost rozumně myslet či mluvit.⁵⁶

Singer přijímá myšlenku, že proto, aby mohla být bytost zahrnuta do principu rovnosti stačí, aby tato bytost měla zájem. Pokud je bytost schopna cítit bolest, má minimálně jeden zájem, a to, aby jí nebylo ubližováno - podle Singrova přístupu pak musí být tento zájem zohledněn. Singer tvrdí, že na bolesti záleží stejně u všech bytostí. Není podstatná rasa, pohlaví, inteligence ani druhová příslušnost. Tato schopnost pak dává všechny cítící bytosti na stejnou úroveň. Otázkou je, jak si lidé mohou být jisti, že zvířata pocíťují bolest. Zvířata většinou nedokáží komunikovat stejně jako lidé a bolest tedy vyjadřují jinak. Mnoho lidí argumentuje tím, že nemůžeme vědět jistě, co zvíře prožívá. I podle Singera bychom se teoreticky mohli mýlit, když si myslíme, že ostatní trpí. Lidé nemohou prožívat pocity jiných bytostí ani jiných lidí a lidé vždy mohou lhát, když popisují, co cítí. Ale Singer argumentuje, že zvířata mají velice podobný nervový systém, který se vyvíjel obdobně jako ten lidský a tudíž lze předpokládat, že zvířata mají podobné vnímání bolesti.⁵⁷ Zvláště ptáci a savci jsou velice podobní lidem a mají i stejné fyziologické reakce. Ačkoliv lidé mají vyvinutější šedou kůru mozkovou, tato část mozku náleží spíše myšlení než základním impulzům a pocitům. Nervový systém zvířat se vyvinul ke stejné potřebě jako lidský - zvýšit šance na přežití. To vedlo pravděpodobně ke stejnému

⁵⁵ SINGER, Peter. *The why and how of effective altruism*. In: *TED conference, published*. 2013. Dostupné z: https://www.ted.com/talks/peter_singer_the_why_and_how_of_effective_altruism [cit. 2020-11-18].

⁵⁶ SINGER, Peter. *Osvobození zvířat*. s. 23.

⁵⁷ Tamtéž, s. 26.

výslednému chování u zvířat i lidí.⁵⁸

Bylo provedeno i mnoho vědeckých výzkumů, které potvrzují, že zvířata pociťují bolest stejně jako lidé.⁵⁹ Tato fakta a mnohoúhlé výzkumy by mohly být dostatečným důkazem. Pro mnoho filozofů je ale nejdůležitější rozvinutá schopnost řeči proto, aby bylo jisté, že zvířata pociťují bolest stejně jako lidé.⁶⁰ Bentham tvrdil, že používání řeči není relevantní pro to, jak by se s bytostí mělo zacházet. I Singer tvrdí, že řeč není jediný způsob jak dokázat, že někdo cítí bolest. Lidé dnes již mají mnoho informací o tom, jak zvířata prožívají různé pocity. Podle Singera není pochyb o tom, že zvířata stejně jako lidé prožívají široké spektrum pocitů. Navíc absence řeči ztrácí na významu, když se vezme v potaz, že batolata nebo lidé s postižením mozku nepopíratelně bolest cítí, ač ji slovy nejsou schopni vyjádřit. Řeč tedy podle Singera není dostatečný argument pro to, že zvíře není schopno cítit bolest.⁶¹ Navíc některé druhy zvířat jsou schopny se naučit znakovou řeč a popsat své pocity včetně bolesti.

Singer přiznává, že jediný možný důvod menšího utrpení zvířat by mohl být fakt, že nedokáží přemýšlet dopředu a nevědí, co se s nimi děje narozdíl od lidí. Tato psychická bolest, tedy stres a obavy, pravděpodobně lidem ubližuje více. To je jeden z argumentů, který obhajuje k použití při pokusech zvířata a ne lidi. Zároveň připomíná, že do stejné kategorie by spadali i malé děti a mentálně postižení jedinci. Lidé ale nepoužívají k pokusům jiné lidi, což je Singerem bráno jako jednoduchý druhismus. Zároveň je také možné, že zvířata kvůli své omezené možnosti porozumění trpí více. Divokému zvířeti po uvěznění nikdo nevysvětlí, že nebude ohroženo na životě.⁶²

⁵⁸ Tamtéž, s. 27.

⁵⁹ Tamtéž, s. 28.

⁶⁰ Filozof R. Descartes měl velkou snahu co nejvíce lidi a zvířata separovat. Přirovnával zvířata ke strojům, které nejsou schopny řeči, přemýšlení, ale ani cítění. Necítí ani bolest a např. kňučení je jen vnější reflex, který nemá nic společného s vnitřním pocitem. Rozšiřování propasti mezi lidmi a zvířaty poskytlo jednu z nejlepších výmluv pro to, aby zvířata mohla být lidmi vykořisťována.

PATTERSON, Charles. *Věčná Treblinka: ve vztahu ke zvířatům jsme všichni nacisté*. s. 35.

⁶¹ SINGER, Peter. *Osvobození zvířat*. s. 29-30.

⁶² Tamtéž, s. 31.

4 Ekonomický kontext vztahu člověka ke zvířatům

4.1 Zvířata jako potrava

Začátek zemědělství byl jednou z nejdůležitějších událostí v lidské historii. Lidé už nemuseli cestovat za jídlem, ale mohli se usadit a budovat. Dokud zvířata žila volně a jen se lovila, byla k nim chována úcta vyjádřená totemismem. Domestikací se situace změnila, protože rolníci a pastýři přijali mechanismy rozdílnosti, racionalizace a popírání eufeminismu, aby se od zvířat mohli citově odpoutat.⁶³

Dnes je farmaření obchod, kde se zvířata zabíjejí v obrovských počtech a častokrát už ani ne rukou člověka. Smrt není jen nepříjemnou součástí spokojeného života, jak tomu bylo dříve, kdy zvíře bylo často součástí rodiny. Dnes je zvíře jen majetek a prostředek k lidským cílům.⁶⁴

Nejčastějším kontaktem se zvířaty je jídlo. Zvířata se dnes mohou konzumovat po tak velkých počtech jen díky modernímu průmyslovému zemědělství,⁶⁵ kde jsou zvířata chována efektivně a co nejlevněji. Co nejnižší náklady na chov jsou vykoupeny pohodlím zvířat. Singer vidí problém právě ve způsobu chovu a krutých praktikách, které zvířata na moderních farmách musejí zažívat. Toto utrpení si jen málokdo uvědomuje, neboť lidé kupují již zpracované maso, zabalené do úhledných balíčků, které už dávno nepřipomíná živé zvíře. Moderní člověk je sice ochotný pojídat a kupovat maso, ale málokdo by sám dokázal zvíře zabít.⁶⁶ Zvířata plní dnes svou funkci jen jako stroj na přeměnu krmiva na cenné maso.⁶⁷

Singer ve své knize *Osvobození zvířat* detailně popisuje praktiky a útrapy, které zvířata na moderních farmách zažívají. V této práci bohužel není na podrobný výčet všech útrap prostor, proto zde zmíním jen ty nejdůležitější. Je to například stres, psychické strádání, nemožnost přirozeného chování, strach, bolest, kastrace,

⁶³ PATTERSON, Charles. *Věčná Treblinka: ve vztahu ke zvířatům jsme všichni nacisté*. s. 25.

⁶⁴ Tamtéž, s. 75.

⁶⁵ SINGER, Peter. *Osvobození zvířat*. s. 107.

⁶⁶ Tamtéž, s. 108.

⁶⁷ Tamtéž, s. 109.

nemožnost pohybu, tma, zima, horko, nepohodlí, nuda, sociální deprivace, odloučení mláďat od svých matek, kanibalismus, nedostatek potravy, nepřirozená strava, násilné poškozování těl zvířat, nepřirozené podmínky a v neposlední řadě smrt, která je spíše vysvobození od života plného bolesti a utrpení.⁶⁸ To vše jen kvůli lidské touze po chuti masa. Singer považuje chování zvířat pro maso jako zbytečný a sobecký projev druhismu. Sám si uvědomuje, že: „*Naše stravovací návyky jsou nám velice drahé a těžko je měníme.*”⁶⁹ Se zájmy zvířat je to tak, že jsou důležité jen, dokud nenarazí na zájmy lidí. Právě to je čistý antropocentrický pohled, který můžeme do dnešních dní pozorovat. Pokud ke střetu zájmů dojde, tak zvířecí zájem netrpět, je přehlížen i kvůli stravovacím návykům lidí. Morální postoje z minulosti jsou příliš zakořeněné v našem myšlení a praktikách, než aby mohly být vyvráceny pouhou změnou, poznáním sebe samých a ostatních živočichů.⁷⁰

Dnes nelze používat jiný způsob chovu, aby se masem mohly nasytit obrovské městské populace, a ve velkém měřítku se zvířata nemohou chovat bez utrpení.⁷¹ Singer tvrdí, že konzumovat maso je přípustné jen ve chvíli, kdy jsme si jistí, že zvíře mělo spokojený život. Lidé, kteří nesouhlasí se způsobováním bolesti zvířatům, ale nemají nic proti jejich zabíjení, mohou takové maso jíst, „...*ale i tak si nikdy nemůžeme být jistí, že zvíře při zabítí netrpělo.*”⁷² Domácí chovy a menší farmy jsou tedy pro zvířata lepší než velkokapacitní chovy, které zvířatům přinášejí více utrpení. Když někdo chce konzumovat maso, je určitě lepší konzumovat maso z malých farem, kde zvířata tolik netrpí. To ostatně tvrdí i Singer.

Jako řešení tohoto problému Singer doporučuje stát se vegetariánem a maso přestat konzumovat, vegetariánství bere jako účinnou formu bojkotu.⁷³ Pokud se maso přestane kupovat, postupem času se přestane i produkovat.⁷⁴ Dokud lidé nebudou brát ohled na utrpení zvířat a nepřestanou je konzumovat, nehledě na míru

⁶⁸ Tamtéž, s. 110-165.

⁶⁹ SINGER, Peter. *Practical ethics*. s. 70-71.

⁷⁰ SINGER, Peter. *Osvobození zvířat*. s. 226.

⁷¹ Tamtéž, s. 178.

⁷² Tamtéž, s. 178.

⁷³ Tamtéž, s. 179.

⁷⁴ Zde Singer bere vážně tržní principy.

utrpení, která je zvířatům způsobována, není ani možné změnit lidské chápání zvířat. A zvířata tak navždy budou jen prostředek k našim cílům.

4.2 Pokusy na zvířatech

Druhá nejvíce Singrem kritizovaná oblast využívání zvířat člověkem jsou pokusy na zvířatech. Dle Singera je zde i nejlépe pozorovatelný druhismus. Lékaři a vědci často obhajují testování na zvířatech tím, že experimenty vedou k objevům pro lidi. Pokud by tomu tak skutečně bylo, nemohli by popřít to, že lidé a zvířata jsou si v zásadních ohledech podobní. Zvířatům tedy stejně, jako lidem, způsobují takové experimenty stres a utrpení.⁷⁵

Stanovisko vědců je, že pokusy na zvířatech jsou nutné a slouží k objevení důležitých lékařských poznatků. Lze je odůvodnit tím, že zabraňují mnohem většímu utrpení než způsobují. Podle Singera tomu tak není. Například při testování toxicity látek zemře polovina zvířat a druhá polovina je většinou trvale poškozena. Takové testy se používají například při testování botulotoxinu, který slouží jako výplň vrásek. Singer tvrdí, že jakékoliv testování kosmetiky na zvířatech je naprosto neobhájitelné.⁷⁶ Také nelze obhájit všechny vědecké a univerzitní pokusy, které mají pomáhat lidem v nových prospěšných objevech.⁷⁷ V případě některých pokusů jsou benefity pro lidi buď neexistující nebo velmi nejisté. Utrpení a ztráty zvířat jsou však skutečné a jisté. Singer věří, že malý počet skutečných experimentů na zvířatech by byl stále obhajitelný, aniž by byl porušen princip rovného zvážení zájmů. Pokud by byl přínos dostatečně velký a utrpení zvířat dostatečně malé, nemohl by utilitarista říct, že je špatné takový experiment provést. Nebylo by špatné jej ale provést, ani kdyby byl prováděn na člověku se stejnou mentální úrovní, jako mají zvířata. Navzdory některým zlepšením, které vznikly v experimentování na zvířatech stále

⁷⁵ SINGER, Peter. *Practical ethics*. s. 36.

⁷⁶ SINGER, Peter. *Osvobození zvířat*. s. 66.

⁷⁷ Psycholog H. F. Harlow dělal patnáct let pokusy na opicích s mateřskou deprivací a úplnou izolací. Zjistil tím, že pokud je opice v izolaci dostatečně dlouhou dobu ani po návratu k ostatním se nechová jinak než, že sedí vyděšená a schoulená v rohu klece. Také se snažil produkovat neurotické opice, které když se staly matkami, násilně svoje mládě zabily. Jeho studenti v pokusech dále pokračovali i po jeho smrti. SINGER, Peter. *Practical ethics*. s. 37.

není situace taková, jaká by podle Singera měla být a tím se myslí brát zájmy všech zúčastněných rovnocenně.⁷⁸

Singer vidí problém hlavně v tom, že většina experimentů dlouhodobě nepřinese pro lidi nijak zajímavé informace, nebo jsou tyto informace sporné. Singer také upozorňuje, že výzkumy jsou velmi drahé a často jsou financovány z peněz daňových poplatníků, kteří nemají šanci zjistit, kam jejich peníze putují.^{79 80}

Dle Singera by bylo ideální, aby před experimentem byla svolána nezávislá komise z řad odborníků, která rozhodne, že je takový experiment přínosný a zároveň zvaží utrpení zvířat. Většina pokusů na zvířatech i tak jde proti základním principům preferenčního utilitarismu a jsou tedy podle Singera nesprávné.

4.3 Zvířata z pohledu ekonomie

„*Ekonomie je věda o lidském jednání, které vede k následnému uspokojení lidských potřeb.*”⁸¹ Zvířata jsou nedílnou součástí lidské ekonomiky. Samotný důvod prvotní domestikace musel být účelový. Tím myslím to, že domestikace probíhala jen s vidinou dalšího využití zvířete a to z různých důvodů. Zvířata byla (a dodnes jsou) využívána jako potrava, dopravní prostředek, k výrobě oblečení a v neposlední řadě slouží i lidskému potěšení a plní svou roli jako společníci.⁸² Zvířata se dají použít i pro ochranu majetku nebo jako důležitá součást výzkumu a zdravotnictví. Zde ale výčet nekončí, zvířata jsou odjakživa důležitým aspektem lidských životů, kultury i náboženství a formují i ovlivňují lidské životy. Výčet využití zvířat je takřka nevyčerpatelný. Hlavní pointou je, že zvířata jsou ekonomicky využívána odjakživa.

⁷⁸ SINGER, Peter. *Practical ethics*. s. 38.

⁷⁹ SINGER, Peter. *Osvobození zvířat*. s. 54.

⁸⁰ V roce 1986 financoval Národní institut psychického zdraví (USA), který je pouze jedním ze zdrojů federálního systému financování pro psychologické experimenty. Agentura utratila přes jedenáct milionů dolarů za pokusy s operacemi mozku, pět milionů dolarů za výzkum účinnosti léků, tři miliony za pokusy s pamětí, dva miliony za pokusy se spánkovou deprivací. Za tento rok tedy agentura utratila za pokusy více jak třicet milionů dolarů. Tamtéž, s. 55.

⁸¹ ČAMROVÁ, Lenka; VEJCHODSKÁ, Eliška; SLAVÍK, Jan. *Ekonomie životního prostředí-teorie a politika*. Alfa Nakladatelství, 2012. ISBN 978-80-87197-45-5. s. 23-24.

⁸² I jako emocionální náhražka druhé lidské bytosti.

Ekonomická úvaha nad nimi je v tomto ohledu velmi přímočará. Očekáváme, že jejich přínos bude větší než to, co do nich investujeme.

V této kapitole bych se chtěla věnovat tomu, jak na zvířata pohlíží lidé z ekonomického pohledu, jak s nimi hospodaří i jaký k nim mají vztah. Toto považuji za primordiální a zároveň nejdůležitější vztah člověka a zvířete. Také odtud pochází téměř všechny důvody „zneužívání zvířat“, proti kterým se Singer vymezuje. Sám Singer často přirovnává vztah ke zvířatům k sociálnímu postavení otroků, žen, nebo skupinám, které dříve byly často utlačovány. Na tom staví myšlenku, že nyní není důvod, proč by se i situace zvířat neměla zlepšit.⁸³ Dnes navíc již není pochyb o tom, že se člověk může obejít bez konzumace zvířat a výrobků z nich a přitom být perfektně zdravým.⁸⁴ Zvířata jsou do dnešních dnů brána z právního pohledu jako majetek, či věc. V některých zemích se tato situace již mění a zvířata jsou chráněna zákonem proti zbytečnému utrpení, ale vesměs s nimi může být nakládáno podle rozhodnutí majitele.⁸⁵ Z pohledu ekonomie jsou zvířata brána jako statek, se kterým se zachází tak, aby produkoval co nejvíce užitku. Singer tento fakt ve svých dílech nereflexuje. Stává se tak, že Singerovy názory jsou těžko využitelné v praxi, protože většina lidí nepřemýšlí tak altruisticky a ve prospěch zvířat, ale spíše účelově. Singer spoléhá na to, že lidé změní své chování na základě poznání sebe a jiných živočichů. A sami přestanou zvířata konzumovat. Spoléhat na tuto teorii podle mě není možné a proto bych ráda nastínila i jiné možnosti.

Je několik možností, jak by se lepšího postavení zvířat dalo dosáhnout. Jednou z možností by mohla být tzv. internalizace nákladů - konkrétně internalizace negativních externalit.⁸⁶ To znamená, že se do ceny produktu přičtou i náklady, které by byly spojené s utrpením zvířat. Utrpení by tedy bylo zahrnuto ve finální ceně produkty a „daň z utrpení“ by byla vysoká podle toho, jak moc by zvíře při procesu výroby masa, kůže, vajec či mléka trpělo. Musela by začít platit rovnice, že čím více zvíře trpí, tím dražší by byly produkty z něho vyrobené. Je to sice metodologicky

⁸³ SINGER, Peter. *Practical ethics*. s. 64-67.

⁸⁴ SINGER, Peter. *Osvobození zvířat*. s. 256.

⁸⁵ MÜLLEROVÁ, Hana. *Zvíře jako objekt právních vtaů*. *Dny práva* [online]. 2010, 2010, 13. Dostupné z: [https://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2010/files/prispevky/09_priroda/Mullerova_Hana_\(4342\).pdf](https://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2010/files/prispevky/09_priroda/Mullerova_Hana_(4342).pdf) [cit. 2020-11-18] s. 3-8

⁸⁶ ČAMROVÁ, Lenka; VEJCHODSKÁ, Eliška; SLAVÍK, Jan. *Ekonomie životního prostředí-teorie a politika*. s. 71-79.

komplikované řešení, ale rámcová úvaha přináší v celku komplexní řešení. Komplikaci přináší srovnávání, každý člověk má ze zvířat jiný přínos (subjektivní hodnota je jedním ze základních principů ekonomického přístupu)⁸⁷ a různé zvířecí druhy pravděpodobně vnímají různě bolest i mají jiné vnímání toho, co je pro ně utrpení. Porovnáním mezi těmito dvěma hodnotami by měla vzniknout tzv. daň z utrpení. Tato daň by pravděpodobně přinesla zvýšení cen a v důsledku toho i nižší poptávku po zvířecích produktech. Obecně by došlo k tomu, že hospodaření se zvířaty, které je humánní, by bylo relativně levnější oproti výrobkům způsobující zvířatům utrpení. Limitací takového řešení by byl případný fakt, že ceny by mohly být prohibitivní vlivem metodiky a filozofické podstaty daně.⁸⁸ To by se teoreticky mohlo rovnat tomu, že lidé by si nemohli výrobky ze zvířat dovolit. Prohibitivní cena může být v podstatě nekonečná - tudíž se taková cena může chovat jako zákaz. V případě zdražení zvířecích produktů nebo jeho úplného zakázání by pravděpodobně vznikl černý trh s takovými produkty.⁸⁹ Na černém trhu by externalita v podobě utrpení zvířat nebyla započtena do ceny produktu. K rozhodnutí, jak by daň z utrpení měla vypadat, by se muselo přistupovat velice opatrně, aby nedošlo ke vzniku nelegálního obchodu, nad kterým by nikdo neměl kontrolu.⁹⁰

Stejný princip funguje v případě ohrožených druhů. V momentě, kdy se zvířecí druh přidá na seznam ohrožených druhů se stává atraktivnějším a vzácnějším - co je vzácné, je mnohonásobně cennější.⁹¹ Vzácnost činí zvířata přitažlivějšími pro zoo i nelegální sběratele a také kvůli přetrvávajícím zvykům, pověrám i léčitelství. Stále omezenější nabídka pak zvyšuje jejich cenu na černém trhu, čímž se stává

⁸⁷ Tamtéž, s. 27-28.

⁸⁸ Záleží na tom jaká by byla definice daně z utrpení. Pokud by se například rozhodlo, že život zvířete má stejnou cenu jako lidský byla by daň neúnosně vysoká.

⁸⁹ FISCHER, Carolyn. The complex interactions of markets for endangered species products. *Journal of Environmental Economics and Management* [online]. 2004, **2003**(48), 28. Dostupné z: http://www.feem-web.it/ess/ess07/files/fischer_paper.pdf [cit. 2020-11-18] s. 946-949.

⁹⁰ ČAMROVÁ, Lenka; VEJCHODSKÁ, Eliška; SLAVÍK, Jan. *Ekonomie životního prostředí-teorie a politika*. s. 71-79.

⁹¹ COURCHAMP, Franck. *Rarity Value and Species Extinction: The Anthropogenic Allee Effect*. *Journal of Environmental Economics and Management* [online]. , 6. Dostupné z: <https://journals.plos.org/plosbiology/article/file?id=10.1371/journal.pbio.0040415&type=printable> [cit. 2020-11-18] s. 2406-2409.

lukrativnější nelegální lov. Zvířata, o kterých dříve téměř nikdo nevěděl, se stanou viditelnými a přitažlivými. V ironickém převratu může zařazení zvířete na seznam ohrožených druhů dojít tak daleko, že pytláctví se natolik zintenzivní, že následně takové označení vyhladí druh, který měl chránit.⁹²

Na toto označení doplatili například Orli jávští, kteří v minulém století byli téměř všude po hlavním indonéském ostrově Jáva. Téměř nikdo o nich nevěděl, dokud jim vládou nebyl udělen status ochrany. Brzy na to zoo i sběratelé projevíli touhu orla vlastnit. Ptáci se začali lovit a objevovali se na trzích všude po Indonésii. Orel se pak dostal na hranici ohrožení.⁹³

Rarita a „nedostupnost“ znamená z psychologicko-ekonomického a kulturního hlediska hodnotnost. Přiznání, že druh je vzácný, by tedy mohlo vést k následnému vyhubení, stejně tak jako vytvoření příliš vysoké „daně z utrpení“, by mohlo vést k přílišné nedostupnosti zvířat. Lidé by pak nepřestali v činnostech, které zvířatům ubližují a které chce Singer změnit.

Možností by také bylo, kdyby fungovala rovnice: „čím je zvíře šťastnější, tím více produkuje a jeho výrobky jsou kvalitnější a je jich větší množství.“ Například slepice by produkovaly více vajec, kdyby byly v podmínkách, které jim vyhovují a mohou naplnit své přirozené potřeby jako je stavba hnízda. Bohužel, i když je to v podstatě pravda, takto to v realitě nefunguje. Chovat zvířata ve velkém množství a mít větší ztrátovost je levnější, než jim vytvořit lepší podmínky a více místa - to by bylo finančně nákladnější.⁹⁴

Změny by pravděpodobně musely přijít na institucionální úrovni. Zvířata by se musela přestat brát jako statek. Musel by se změnit způsob, jakým se o nich nejen přemýšlí, ale i zvyky, vzdělání, pochopení problematiky a samozřejmě právní rámec. O čem Singer mluví je, že se musejí změnit lidské potřeby. To v ekonomii znamená, že by se musely změnit například lidské instituce. To je Singrův přístup k řešení. Akorát změna institucí je velice náročná, zvyky lidí se mění velice těžko a je to

⁹² Endangering Species: Listing Can Make Animals Valuable Black Market Commodities. *Scientific American* [online]. New York: SCIENTIFIC AMERICAN, a Division of Springer Nature America, 2009. Dostupné z: <https://www.scientificamerican.com/article/endangered-species-listing-can-make-animals-valuable/?fbclid=IwAR0FebVeP-LGtM-U-CspGD5VCeToKc6p4wpyH4ef6TSX73c0WizqX1JmXLY> [cit. 2020-10-28]

⁹³ Tamtéž.

⁹⁴ SINGER, Peter. *Osvobození zvířat*. s. 108-130.

obvykle dlouhý proces.^{95 96} Kdyby se to však povedlo, lidé by sami přestali používat výrobky ze zvířat.

Další možnost by byla dát zvířata na stejnou úroveň jako lidi a tím pádem by byla právními subjekty - osobami. Problém je, že by bylo těžké určit, jaká práva by mohla mít a jaká ne. To by sice zvířatům přineslo ochranu a větší úctu, o které Singer mluví, ale otázkou je, jak by to vypadalo v praxi. Z práv plynou i povinnosti a těm zvířata samozřejmě nemohou rozumět. Například Carl Cohen odmítá myšlenku, že by zvířata někdy mohla disponovat nějakými právy. Zvířata postrádají schopnost morálně uvažovat, a tudíž nejsou schopná pochopit morální nároky, ani je následně vykonávat. S držením práv se pak nepochybně pojí i povinnosti, které z práv plynou. Držitelé práv by také měli být schopní určit, co je spravedlivost a jednat ve svém nejlepším zájmu. Práva je tedy podle něj možné udělovat pouze bytostem, která takové schopnosti mají a mohou dělat morální soudy. Podle něj mají tyto schopnosti pouze lidé a proto jsou členové společenstev, které jsou řízeny morálními pravidly a disponují právy. Proto podle Cohena je ospravedlnitelné používat zvířata k účelům lidí.⁹⁷ Naopak někteří autoři tvrdí, že situace zvířat se nikdy nemůže změnit, dokud zvířata budou z právního hlediska pouze majetek. Například Gary L. Francione tvrdí: *„Pokud rozšíříme právo nebýt majetkem i na zvířata, tak se stanou morálními osobami. Tvrdit, že bytost je osoba, znamená pouze to, že bytost má morálně významné zájmy, na které se vztahuje zásada rovného zvážení zájmů. Znamená to jediné - to že bytost není věc. V jistém smyslu již přijímáme, že zvířata jsou osoby. Nebo spíše tvrdíme, že odmítáme názor, že zvířata jsou věci a uznáváme minimálně, že zvířata mají morálně významný zájem a to, aby netrpěli. Jejich status majetku však brání tomu, aby získali jakákoliv osobní práva.“*⁹⁸

Co se týče používání zvířat ve výzkumu, proti kterému se Singer také vyhrazuje, musely by se zde najít jiné alternativy, které by nahradily zvířata. I v

⁹⁵ BICCHIERI, Cristina. *Norms in the wild: How to diagnose, measure, and change social norms*. Oxford University Press, 2016. ISBN 978-0190622053. s. 13-14

⁹⁶ To je podle mě i jeden z hlavních důvodů proč by bylo velice nepravděpodobné, že by se všichni lidé stali vegetariány.

⁹⁷ COHEN, Carl. *The Case for the Use of Animals in Biomedical Research*. s. 95.

⁹⁸ FRANCIONE, Gary L. *Animals—Property or Persons?* [online]. 2004 Dostupné z: <https://law.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1021&context=rutgersnewarklwps>. [cit. 2020-11-18] s. 40.

případě, že by zvířata na výzkum byla drahá, měla by tam své místo, pokud by za ně nebyla náhrada. Čím více substitutů zvířat, tím méně se budou zvířata ve vědeckém či kosmetickém výzkumu využívat - obzvláště v případě, kdy budou substituty levnější než zvířata. Vhodná by byla například kombinace internalizace nákladů (aby v konečné ceně produktu byla zahrnuta daň z utrpení)⁹⁹ a k tomu by bylo potřeba, aby zvířata šlo nahradit velkým množstvím substitutů. Platí, že čím víc alternativ, tím jednodušší je vyměnit statek právě za levnější, konkurenční substitut. Místo drahých zvířat by pak bylo možné použít levnější alternativy. Bylo by nutné vytvořit jakousi škálu utrpení, podle které by se následně určovala tato daň, což je komplikované a musel by být proveden podrobný výzkum. Je to jeden z možných způsobů jak z ekonomického pohledu tento problém řešit - internalizovat náklady a zahrnout do nich utrpení zvířat. Ti, kteří se snaží zvířatům pomoci, by tedy měli investovat do metod, které by zvířata nahradily, aby bylo možné jejich používání snížit.

Singer také opomíná, že pokud zvířata z ekonomického hlediska nemají své využití, jsou pro lidi z obvyklého účelového hlediska bezcenná a ani se je nevyplatí mít. Tudíž mají cenu buď jako potrava nebo něco jiného, co člověk využije. V případě změny lidských preferencí a zvyků by se mohlo stát, že zvířata by byla cennější živá. Například by byla chovaná čistě pro potěšení člověka. V ekonomii neznamena užitek pouze něco hmotného, jako je jídlo nebo peníze ale i dobrý pocit, který v lidech může vyvolat pohled na spokojené zvíře ve volné přírodě. Proto je pro každého hodnota zvířete subjektivní.

Dokud je zvíře brané jako statek, jedinou jeho možností se projevit, je jeho produktivita. V momentě, kdy zvířata nemají využití, ztrácí ekonomickou hodnotu. Jako příklad může posloužit situace, která nastala v devatenáctém století ve Spojených státech a následně ji popsal ve svém článku *Are All Commons Tragedies? The Case of Bison in the Nineteenth Century* ekonom Peter J. Hill.¹⁰⁰ Severní Amerika byla dříve domovem milionů bizonů, ve třicátých letech devatenáctého století bylo běžné je pozorovat kdekoliv. O pár let později byli bizoni téměř vyhubeni. Nikomu nepatřili, každý mohl přijít a zabít je. Došlo tedy k takzvané

⁹⁹ Když trpí zvíře nikoho to nic nestojí. Je tedy potřeba udělat umělou daň díky, které by mělo utrpení svou cenu.

¹⁰⁰ HILL, Peter J. *Are all commons tragedies? The case of Bison in the nineteenth century*. *The Independent Review*, 2014, 18.4: Dostupné z: https://www.independent.org/pdf/tir/tir_18_04_01_hill.pdf [cit. 2020-11-18] s. 485-502.

“tragédii obecní pastviny,”¹⁰¹ tento jev se často vyskytuje, pokud zdroj není v osobním vlastnictví, jako například atmosféra nebo oceány - do takových zdrojů se pak nikomu nechce investovat, jelikož nemůže ovlivnit návratnost investice. Každý může přijít a mou investici spotřebovat nebo znehodnotit. Může pak dojít k jeho naprostému vyčerpání, jelikož všichni chtějí spotřebovávat, ale nikdo se o statek nechce starat.¹⁰² Koncept obecní pastviny však není jediný důvod jejich téměř úplného vyhlazení. I kdyby je v té době někdo vlastnil, stejně by je nejspíše zabil. V té době jednoduše neměli žádnou hodnotu a ničili zdroje, které mohli být použity jinak. Bizoni spásali trávu dobytku, byli nebezpeční a ničili železniční tratě. Jejich maso nebylo moc chutné a hlavně je nešlo převážet, kvůli tomu bylo i drahé. (Bizony nešlo přepravovat živé jako krávy.) To byl důvod, proč byli téměř vyhubeni a nahrazeni skotem, který byl pro lidi jednoduše výhodnější. Když byli na pokraji vymření, lidé si uvědomili, že o ně nechtějí přijít. Opět se začali stávat cennými, jejich cena několikanásobně vzrostla, protože se stali ekologickou kuriozitou a lidé byli ochotní platit pouze za to, že je uvidí na vlastní oči.¹⁰³

Na tomto příkladu jsem chtěla ukázat, že pokud pro lidi zvíře není cenné, jednoduše ho mohou vyhubit nebo jej přestanou využívat a následně přestane existovat. Transakční náklady na bizona byly moc vysoké a tak ho nahradili hovězím dobyt看kem, který byl levnější. To by se nejspíše stalo i v případě, pokud by byla zvířata drahá (daň z utrpení) a lidé by za ně přirozeně začali používat jinou náhradu, pokud by vhodná náhrada existovala.

Jak už bylo řečeno na začátku, lidské chování je účelové a tak se podle ekonomie nikdy nezmění. Nemůžeme tedy očekávat zázrak v podobě absolutní změny lidského chování. Víra v přeměnu lidí na nesobecké altruisty by byla přinejmenším naivní. Možná postupem času lidé přehodnotí svůj přístup k planetě i ke zvířatům, a přestanou je například jíst, ale zase to budou dělat především kvůli svému přesvědčení a dobrému pocitu. Pro někoho je to stejná odměna jako pro

¹⁰¹ Tamtéž, s 485-502.

¹⁰² HILL, P. J. *The non-tragedy of the bison commons. The PERCOLATOR*, 2012. Dostupné z: https://www.perc.org/wp-content/uploads/old/pdfs/NonTragedyoftheBisonCommons_PERCReports-Summer2016.pdf [cit. 2020-11-18] s. 33-35.

¹⁰³ HILL, Peter J. *Are all commons tragedies? The case of Bison in the nineteenth century. The Independent Review*, 2014, 18.4: Dostupné z: https://www.independent.org/pdf/tir/tir_18_04_01_hill.pdf [cit. 2020-11-18] s. 485-502.

jiného peníze. Nyní spíše vidím potenciál v tom, že se zvířata stanou neefektivními a příliš nákladnými a vymyslí se za ně náhrada, například z hlediska obživy. Ať už ve výzkumu, či v potravinovém průmyslu, kde můžeme například pozorovat snahu o pěstování masa z umělých buněčných kultur. S tím nakonec souhlasí i Singer, který tvrdí, že tato možnost je správná, neboť v ní není žádné utrpení.¹⁰⁴ Když tedy někdo skutečně chce pomoci zvířatům, měl by se zamyslet nad tím jak. Může například investovat do výzkumu či neziskových organizací, které se takovým problémem zabírají.

5 Singerův závěr o rovnosti tvorů

5.1 Nejčastější argumenty zastánců druhové nadřazenosti

Podle Singera je nejpodstatnější, že lidé nevědí pravdu o tom, jak se se zvířaty zachází. Běžně nikde nejsou reportáže o pokusech na zvířatech nebo o tom, jak zvířata žijí na moderních farmách. Neznalost je první obranná linie druhové nadřazenosti, ale i tak to není problém pro ty, kteří mají odhodlání se dozvědět pravdu. Neznalost podle Singera přetrvávala tak dlouho jen proto, že lidé nechtějí znát pravdu.¹⁰⁵

Mylné je i lidské pojetí zvířat a celkové nepochopení jejich chování, proto bude tak dlouho trvat než se situace změní. Lidé se rádi považují za tvory méně divošské, než jsou zvířata. Zřídka kdy si uvědomíme, že člověk zabíjí zbytečně a že zvířata zabíjejí, jen aby přežila.¹⁰⁶ Většina lidí ignoruje složité sociální vazby zvířat a přisuzuje je jednoduchým instinktům. U lidí se stejné chování označuje jako náklonnost či láska.¹⁰⁷

Lidé se pro svou potřebu obhajovat si své chování vše vysvětlují tak, aby se špatné zacházení se zvířaty zdálo normální a přirozené. Jsou odlišná nebo nedostatečně inteligentní, neznají nic jiného. Podle těchto obhajob je správné držet

¹⁰⁴ SINGER, Peter. *Practical ethics*. s. 56-68.

¹⁰⁵ SINGER, Peter. *Osvobození zvířat*. s. 233.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 235.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 136.

slepice namačkané po dvou a více kusech v malých klecích a tele, které je odděleno od matky a drženo bez možnosti pohybu kvůli tomu, aby mělo správně křehké telecí maso podle požadavků trhu jednoduše netrpí, protože nezná nic jiného. Singer upozorňuje na to, že lidé vědí, že to není pravda. Zvířata potřebují chodit, pečovat o sebe, protáhnout se: „*Víme, že jim takové podmínky prokazatelně působí bolest a stres.*”¹⁰⁸ Neznalost veřejnosti umožňuje, aby ti, kteří se zvířaty takto zachází, setřásli kritiku tím, že to přeci nejsou lidé. „*To skutečně nejsou, ale nejsou to ani výzkumné nástroje nebo stroje na přeměnu potravy na maso.*”¹⁰⁹

Dalším argumentem je to, že když zvířata zabíjejí, můžeme to dělat také. Většina druhů loví, aby přežila a ty, které ne (například šimpanzi nejsou schopni dělat morální rozhodnutí) nejsou zodpovědni za své chování - prostě to dělají. Nemůžeme se však vyhnout morální volbě a obhajovat si jí srovnáváním s bytostmi, které takovou volbu nemají.¹¹⁰

K dalším argumentům patří, že hospodářská zvířata netrpí, protože v přirozeném prostředí mají život daleko horší. Nepříznivé podmínky, zranění, chlad, dravci. Singer poukazuje na argumentaci, která se používala k obhajobě otroctví. Tvrdilo se, že lidé v Africe stejně nic nemají a umírají hladem. Je pro ně požehnání jen možnost být v civilizovaném světě. Zvířata na farmě nemohou dělat nic. Jen leží a žerou, přišli o veškeré své přirozenosti a žijí život plný nudy. „*Navíc nemůžeme vědět co je nejlepší, protože hospodářská zvířata si nemohou vybrat, kde budou.*”¹¹¹

Další z námitek lidí, kteří obhajují pojidání masa je, že tato zvířata by se jinak nikdy nenarodila, pokud by se neměla stát potravou.¹¹² Singer tvrdí, že vyvoláním bytosti na svět musíme zaručit, že stráví svůj život v blahu. Lidé by se měli přestat dívat na zvířata jako na předměty určené ke spotřebě a to i v situacích, kdy je potřeba kontrolovat jejich počty, či se jejich zájmy střetávají s těmi lidskými. Každý by se měl snažit najít ty nejlepší a nejvíce humánní formy, aby způsobil co nejméně

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 237.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 237.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 238.

¹¹¹ Tamtéž, s. 240.

¹¹² Tamtéž, s. 242.

utrpení.¹¹³ Podle Singera není nutné požadovat stoprocentní čistotu v našem chování, stačí jen zdravý rozum i v situacích, kdy se zvířecí a lidské zájmy dostávají do konfliktu.¹¹⁴

Myšlenka, že lidé mají přednost se častěji využívá jako výmluva. Ano, nad řešením určitých problémů je potřeba strávit čas, ale Singer tvrdí, že vegetariánství čas navíc nezabere.

5.2 Závěr o rovnosti

Myšlenka, že lidé jsou hodnotnější než ostatní tvorové má dlouhou tradici. Podle Singera nelze nalézt charakteristiku, která by platila pro všechny lidi a odlišovala je od ostatních živočichů. Mnoho filozofů a vědců se pokoušelo nějakou společnou charakteristiku nalézt - většinou to byla lidská racionalita, ale ani ta není u všech lidí stejná. Singer upozorňuje, že mnoho lidí žije pod intelektuální a empatickou úrovní zvířat.¹¹⁵ Podle Singera by tedy bylo správné přistupovat ke každé bytosti individuálně a brát rovnocenně zájmy všech, bez rozdílu na druh.

Jen díky rovnému zvážení zájmů je možné vtáhnout princip rovnosti na všechny bytosti a to navzdory všem rozdílům, které mezi nimi existují. Jediné, co tento přístup vyžaduje, je pochopení a přijetí odlišnosti.¹¹⁶ Singerův soud však není absolutní. Nechce, aby se ze všech stali vegetariáni, chce pouze upozornit na tuto problematiku.

Pokud jakákoliv bytost trpí, není žádné morální ospravedlnění pro to, aby se lidé nebrali toto utrpení v úvahu. To je podle Singera jediná možná hranice při zvažování zájmů ostatních, jediná hranice, která nerozdělí nikoho a tím pádem se některé skupiny nestanou utlačovanými. Pokud by se vybrala jakákoliv charakteristika - například racionalita, bylo by potom možné vybrat cokoliv, například barvu kůže.

¹¹³ Tamtéž, s. 247.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 244.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 252.

¹¹⁶ SINGER, Peter. *Practical ethics*. s. 49.

Velkým rozdílem mezi lidmi a zvířaty je, že lidé také dokáží predikovat důsledky některých situací. Člověk, který umírá na rakovinu, z hlediska vědomí své budoucnosti trpí nepochybně více než zvíře ve stejné situaci. Neznámená to nemožnost rozšíření principu rovného zvážení zájmu na ostatní druhy, spíše nutnou opatrnost při porovnávání zájmů jednotlivých druhů. V některých situacích samozřejmě bude trpět člen jednoho druhu před ostatními druhy. I v tomto případě by se lidé měli řídit principem rovného zvážení zájmů a samozřejmě upřednostnit menší utrpení. Někdy však může být porovnávání míry bolesti náročné.¹¹⁷

Přijmutí principu rovnosti by znamenalo pro většinu lidí naprosto změnit svoje zvyky i stravu. Utrpení a zásada rovnosti jsou dle Singera poměrně jasné, bolest a utrpení jsou špatné a mělo by se jim předcházet nebo je minimalizovat a to bez ohledu na rasu, pohlaví nebo druh bytosti, která trpí. V otázce hodnoty života je odpověď komplikovanější.¹¹⁸ Nicméně Singer si myslí, že jde rozšířit principy rovného zvážení zájmů nad náš vlastní druh bez ohledu na závěry o hodnotě života.

5.3 Hodnota života

Singer se ptá, jestli hranice lidského druhu je obhájitelnou hranicí pro ochranu života. Zamýšlí se, jak se vůbec dá definovat lidská bytost.¹¹⁹ Singer si nemyslí, že lidskou bytost lze definovat pouhou automatickou příslušností k rodu *Homo sapiens*., neboť by platilo, že všichni lidé jsou stejní.¹²⁰ Existují ještě další měřítka podle kterých jde určit, co to znamená být člověk. Podle Josepha Fletchera, hlavní postavy ve vývoji bioetiky jsou to schopnosti jako sebeuvědomění, sebeovládání, smysl pro budoucnost, smysl pro minulost, schopnost mít vztahy s ostatními, starat se o druhé, komunikace a zvědavost.¹²¹ To je smysl tvrzení, když o někom říkáme, že má lidské vlastnosti. Pro Singera je člověk příslušník rodu *Homo sapiens*, tedy někdo, kdo

¹¹⁷ Tamtéž s. 51-52.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 53.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 71-72.

¹²⁰ Například jako nejloučběji a nevratně postižený člověk nebo anencefalické dítě tj. smrtelná vývojová vada kvůli, které se dítěti nevyvíjí mozek.

¹²¹ Tamtéž, s. 73.

vzhledově zapadá do tohoto druhu, kdežto osoba je někdo, kdo již uskutečnil lidství, díky svým inteligenčním a morálním schopnostem. Singer přistupuje k hodnotě života úplně jinak než například ke zmíněné bolesti.¹²² V otázce hodnoty života jsou pro něj klíčové schopnosti jako sebeuvědomění, abstraktní myšlení, tvoření sociálních vazeb, schopnost komunikace nebo plánování budoucnosti.

Podle Singera nemají biologické hranice našeho druhu morální význam. „*Upřednostňovat život bytosti, jen na základě, že je příslušníkem stejného druhu by znamenalo, že by jsme se dostali na stejně nepříjemné postavení jako rasisté.*”¹²³ Hodnota života se těžko určuje mimo náš druh a výzkumy ukazují stále více faktů, které donedávna nebyly známé. Před dvaceti lety bychom k bytostem, které jsou podobné člověku mohli počítat jen velké lidoopy. Dnes už se ví, že podobné schopnosti mají sloni, velryby, delfíni, ale i někteří ptáci.¹²⁴

Dnes již o zvířatech víme mnoho. Dokáží přemýšlet, mít touhy, plánovat do budoucnosti a uvědomovat si sebe i okolí. Tyto schopnosti zvířat pak předčily argumenty filozofů jako například Hampshira, který tvrdil, že plánování a mentální cestování v čase, je výlučně lidskou vlastností.¹²⁵ Je tedy potřeba se na každou bytost dívat individuálně a nebrat jako samozřejmost to, že lidé mají vždy přednost před zvířaty. Z tohoto důvodu, když dojde k neslučitelnému konfliktu mezi zájmy lidí a zvířat není považováno za druhovou nadřazenost, když dáme přednost tomu, kdo si je svého života více vědom a má silnější preference a plány do budoucnosti.¹²⁶

6 Etické důsledky Singerova postoje včetně vegetariánství

Myšlenka, že zvířata by si zasloužila jiné zacházení, byla v sedmdesátých letech dvacátého století v Americe naprosto průkopnická, dalo by se to přirovnat ke stejné situaci v devatenáctém století, kdy se začalo dívat na černošské obyvatele bez

¹²² SINGER, Peter. *Practical ethics*. s. 53.

¹²³ SINGER, Peter. *Practical ethics*. s. 75.

¹²⁴ Tamtéž. s. 119.

¹²⁵ Tamtéž, s. 98.

¹²⁶ Tamtéž, s. 122.

degradace a despektu. Sto let po osvobození černochoů se myšlenka na osvobození zvířat zdála naprosto logická, ale i tak to byl naprosto revoluční pohled na věc a Peter Singer za něj získal mnoho kritiky i chvály. Přesto se jeho kniha stala především ve Spojených státech nesmírně populární a vstoupila na hlavní místo zájmu a do středobodu dění na dlouhou dobu.¹²⁷

Singerova kontroverzně chápaná tvorba měla několik důsledků a přispěla ke změně přemýšlení o zvířatech po celém světě, mnoho lidí dokonce přesvědčila ke změně stravy. Od prvního vydání knihy *Osvobození zvířat* v roce 1975 se situace mnohonásobně zlepšila a zvířatům se pomalu, ale jistě dostává lepší postavení a to právě i díky tvorbě Petera Singera. Dnes již není neobvyklé, že někdo nejí maso z etických či zdravotních důvodů. Ač se možná zdá, že například přechod na vegetariánskou stravu by neměl význam, protože masná produkce je něco tak zažitého a velkého. Podle Singera to není pravda. Pokud by se někdo vyhýbal celý život masu, mělo by to své důsledky. Kdyby se tak rozhodlo více lidí, někde by musel přijít zlomový bod a prodej masa by se jednoduše nevyplatil. Dnes je k dostání mnoho vegetariánských a veganských alternativ k masu. A ukazují se i možnosti, že maso by mohlo být uměle vypěstované v laboratořích, čehož je Singer zastáncem a takové maso by podle něj mohlo být vhodnou alternativou.

6.1 Vegetariánství

Singer ve své knize *Osvobození zvířat* často tvrdí, že není možné mít citový vztah k živým tvorům a zároveň je jíst.¹²⁸ Podle Singera není čin stát se vegetariánem jen symbolické gesto, je to praktický a účinný krok k ukončení utrpení. Dokud totiž lidé budou kupovat výrobky z velkochovů, žádné jiné protesty nemají cenu.¹²⁹ Bohužel, není možné chovat zvířata pro potravu ve velkém aniž by se jim nezpůsobovalo utrpení. Bylo by to možné jen v menším množství, ale to by zase nebylo možné masem nasytit velké městské populace. „*Zvířata, která by se chovala s důrazem na jejich blaho by byla luxusem jen pro bohaté.*”¹³⁰

¹²⁷ SINGER, Peter. *Osvobození zvířat*. s. 7.

¹²⁸ SINGER, Peter. *Osvobození zvířat*. s. 172.

¹²⁹ Tamtéž, s. 179.

¹³⁰ Tamtéž, s. 178.

Bojkotovat produkci masa je podle Singera závazek pro všechny, kteří nesouhlasí se zabíjením zvířat, ale i pro ty, kteří nesouhlasí s tím, aby se zvířatům způsobovala bolest. Pokud tomu tak není, podporují nevšimaví lidé všechny kruté praktiky spojené s produkcí masa.¹³¹

*„V tomto bodě (vegetariánství) se nás postojе k druhové nadřazenosti dotýkají nejvíce. A jsme nuceni prověřit opravdovost svých postojů, neboť je to rozhodnutí, které je čistě na nás. Ne na systému nebo politicích. Zde totiž můžeme udělat něco sami. Je snadné zastávat názor na dálku a protestovat proti něčemu co nemůžeme sami ovlivnit. Je jednoduché říct ne býčím zápasům ve Španělsku nebo být proti pojídání psů v Jižní Koreji. Ale současně jíst vejce od slepic, které byly celý život zavřené v těsných klecích nebo maso z telat držených bez možnosti pohybu a přirozené stravy. Je to stejné jako odsuzovat apartheid v Jižní Africe a současně žádat sousedy, aby svůj dům náhodou neprodali černočům.“*¹³² Singer přiznává, že námitek proti vegetariánství může být mnoho. Ale můžeme si být jistí tím, že rozhodnutí být vegetariánem zachrání spoustu životů. Tato teorie plyne z elementárního ekonomického pravidla - když se sníží poptávka, sníží se i nabídka. Čím nižší zisky, tím méně zvířat se bude chovat a zabíjet pro maso.¹³³

Vegetariánství má však mnohem dalekosáhlejší důsledky než jen to, že se ušetří mnoho životů a utrpení. Je třeba si uvědomit, že zvířata, ač jsou zavřena v malých klecích, stejně potřebují velké množství prostoru a to zejména pro vypěstování jídla, kterým se krmí. Jen část tohoto krmiva se přemění na maso, které je určeno k lidské spotřebě. Nejdříve zvíře musí uspokojit všechny své životní funkce.¹³⁴ Singer uvádí, že z jedenácti kil spotřebované potravy pro tele se stane pouze půl kila masa pro lidskou spotřebu. Získá se tedy méně než pět procent vložené potravy. Singer ukazuje, že rostlinná strava si vede lépe i s porovnáním s celkovým počtem kalorií. Jeden akr ovsy, přináší šestkrát více kalorií než přináší

¹³¹ Tamtéž, s. 130.

¹³² Tamtéž, s. 180.

¹³³ Tamtéž, s. 181.

¹³⁴ Tamtéž, s. 182.

jeden akr ovsa určený pro vepře, který je ze všech hospodářských zvířat nejefektivnější na živočišnou výrobu.¹³⁵

Podle Singera není žádoucí brát vegetariánství jako nepříjemnou povinnost, kterou by měl každý plnit, ale jako novou příležitost. Vegetariánství dle něj mění vztah k jídlu, rostlinám i k přírodě. Maso, které jíme, pochází ze zkrvavených jatek, plných utrpení. Dlouho a špatně se tráví, způsobuje těžkost po jídle a jeho nadbytek může způsobovat nespočet nemocí.¹³⁶

Maso zvířat není náročné jen na obrovské množství potravy, kterou je nutné investovat, ale i na ostatní zdroje. Půl kilogramový steak z vola stojí šest kilo zrní, tři a půl litru benzínu a sedmdesát kilo zvětralé ornice. Kvůli tomu více jak polovinu americké orné půdy pokrývají suroviny pro hospodářská zvířata.¹³⁷ Masná výroba je náročná i na spotřebu vody - půl kilogramu masa si žádá padesátkrát tolik vody co stejné množství pšenice. Singer také podotýká, že farmy znečišťují okolní vodní zdroje a častokrát se stává, že farmy znečistí okolní řeky a dochází k znečištění vodního prostředí a úmrtí vodních živočichů a rostlin.¹³⁸

Vegetariánství má dle Singera spoustu pozitivních vedlejších účinků. Mělo by být tématem i pro lidi, kteří se jinak o zvířata příliš nezajímají, jelikož je to jeden ze způsobů, jak šetřit planetu a životní prostředí. Singer ostře nesouhlasí hlavně s požíváním masa a výrobků z průmyslového zemědělství, které prokazatelně ničí planetu a přináší zvířatům obrovské utrpení. Pokud někdo konzumuje zvířata z domácích chovů či malých farem, kde měla spokojenější život a je dbáno na ekologii a přirozené způsoby chovu, nevnímá to jako takový problém.

6.2 Proč být morální?

Podle Singera se lidem z dlouhodobého hlediska vyplatí chovat se morálně, protože jim to přinese více štěstí. Z hlediska dlouhodobých, skutečných zájmů, je to pro lidi

¹³⁵ Tamtéž, s. 184.

¹³⁶ SINGER, Peter. *Osvobození zvířat*. s. 195.

¹³⁷ Tamtéž, s. 184.

¹³⁸ Tamtéž, s. 186.

výhodnější. Singer říká, že: „...nemá cenu obětovat své etické standardy například pro více peněz.”¹³⁹ Neexistují důkazy, které by dokazovaly, že peníze přinesou více štěstí. Singer vidí v morálním jednání benefity jak pro společnost, tak pro jednotlivce. Pro člověka je lepší mít etické normy a jednat v souladu s nimi, protože jemu samotnému to přinese více štěstí, než co do takového chování musí investovat.¹⁴⁰ Poukazuje na lidi, kteří se vydali cestou morálnosti, začali žít eticky a pomáhají ostatním. Svůj život díky tomu naplnili smyslem, který pozná jen málokdo. Díky tomu je jejich život lepší, uspokojivější a bohatší.

¹³⁹ SINGER, Peter. *Practical ethics*. s. 277.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 278-289.

7 Závěr

V práci jsem se snažila nastínit Singerův pohled na zvířata a jeho základní principy, ze kterých vychází. Z jeho myšlení je patrné, že striktně nesouhlasí s účelovým postojem ke zvířatům. Zvířata by podle něj neměla být jen prostředek k naplnění lidských cílů. S ohledem na tento argument je striktně proti průmyslové produkci masa a proti pokusech na zvířatech. Singerův nejdůležitější argument je, že zvířata pociťují bolest stejně jako lidé, proto by se se zvířaty mělo nakládat stejně jako s lidmi. Singerovo řešení je přestat zvířata využívat a stát se vegetariánem, v důsledku toho se pak sníží chov zvířat pro maso. Pokud lidem nestačí argument, že zvířata cítí bolest stejně jako my, je podle Singera nutné, aby se zamysleli nad lidskou budoucností a uvědomili si ekologické dopady, které chov zvířat na maso přináší. Singer se domnívá, že tento fakt by měl lidi přesvědčit o tom, že je pro ně lepší konzumovat rostlinnou stravu. Následně Singer spoléhá na to, že lidé přestanou výrobky ze zvířat používat a změní se tak i trh.

Singerovy argumenty vnímám jako kvalitně propracovanou teorii. Souhlasím s většinou jeho tvrzení a oceňuji, že jako jeden z mála se začal o zvířecí problematiku zajímat. Nepodařilo se mu sice vyřešit všechny problémy, na které v knize poukazuje, ale určitě dokázal alespoň upozornit společnost na to, že lidské chování ke zvířatům má spoustu úskalí a je plné často zbytečné krutosti.

8 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

A) TIŠTĚNÉ

Primární:

SINGER, Peter, ed. Applied ethics. Oxford: Oxford University Press, 2006. Oxford readings in philosophy. ISBN 978-0-19-875067-3.

SINGER, Peter. Osvobození zvířat. 1. vyd. Praha: Práh, 2001. ISBN 80-7252-042-3

SINGER, Peter. Peter Singer under fire: the moral iconoclast faces his critics. Open Court Publishing, 2009. ISBN 978-0812696189.

SINGER, Peter. Practical ethics. 3rd ed. New York: Cambridge University Press, 2011. ISBN 978-0-521-88141-8.

STEINER, Gary. Anthropocentrism and its discontents: The moral status of animals in the history of western philosophy. University of Pittsburgh Pre, 2010. ISBN 9780822970989

Sekundární:

BICCHIERI, Cristina. Norms in the wild: How to diagnose, measure, and change social norms. Oxford University Press, 2016. ISBN 978-0190622053.

ČAMROVÁ, Lenka; VEJCHODSKÁ, Eliška; SLAVÍK, Jan. *Ekonomie životního prostředí- teorie a politika*. Alfa Nakladatelství, 2012. ISBN 978-80-87197-45-5.

HARISSONOVÁ, R. Animal machines.1. vyd. London: Vincent Stuart Publishers, 1964. ISBN 9781780642840.

PATTERSON, Charles. *Věčná Treblinka: ve vztahu ke zvířatům jsme všichni nacisté*. Přeložil Viktor FAKTOR. Praha: Práh, 2003. ISBN 80-7252-084-9.

RACHELS, James. Created from animals the moral implications of Darwinism. Oxford New York Oxford University Press, 1990. ISBN 978-0192861290.

TAYLOR, Angus. Animals and ethics: an overview of the philosophical debate. Orchard Park, NY: Broadview, c2003. ISBN 978-1551115696.

TROJAN, Jakub S. Etické vztahy v ekonomice. Praha: Oikoymenh, 2012. Oikúmené, sv. 173. ISBN 978-80-7298-480-0.

WALTERS, Kerry S.; PORTMESS, Lisa (ed.). Ethical vegetarianism: from pythagoras to Peter Singer. Suny Press, ISBN 978-0791440445, 1999.

B) ELEKTRONICKÉ

Primární:

SINGER, Peter. Some are more equal Peter Singer. *The Guardian.com* [online]. 2003. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/uk/2003/may/19/animalwelfare.world> [cit. 2020-11-18]

SINGER, Peter. The why and how of effective altruism. In: *TED conference, published*. 2013. Dostupné z: https://www.ted.com/talks/peter_singer_the_why_and_how_of_effective_altruism [cit. 2020-11-18]

Sekundární:

BRAZDA, Cyril Jaroslav. Frantisek z Assisi~ patron ekologov a ochrancov prirody. *ZIVOTNE PROSTREDIE* [online]. **1998**(2), 4 Dostupné z: <https://www.terra-mater-gubbio.it/wp-content/uploads/2019/05/1998-Frantisek-z-Assisi-patron-ekologov.pdf>. [cit. 2020-11-18]

BENTHAM, JEREMY. A Utilitarian View. *The Principles of Morals and Legislation* [online]. 1789, **1789**, 1. Dostupné z: <http://www.animal-rights-library.com/texts-c/bentham01.pdf>. [cit. 2020-11-18]

COHEN, Carl. The Case for the Use of Animals in Biomedical Research. In: *The New England Journal of Medicine*. 1986, roč. 1986, č. 314, s. 865 - 869. Dostupné z: <http://spot.colorado.edu/~heathwoo/phil1200,Spr07/cohen.pdf> [cit. 2020-11-18]

COURCHAMP, Franck. Rarity Value and Species Extinction: The Anthropogenic Allee Effect. *Journal of Environmental Economics and Management* [online]. , 6. Dostupné z: <https://journals.plos.org/plosbiology/article/file?id=10.1371/journal.pbio.0040415&type=printable> [cit. 2020-11-18]

Endangering Species: Listing Can Make Animals Valuable Black Market Commodities. *Scientific American* [online]. New York: SCIENTIFIC AMERICAN, a Division of Springer Nature America, 2009. Dostupné z: <https://www.scientificamerican.com/article/endangered-species-listing-can-make-animals-valuable/?fbclid=IwAR0FebVeP-LGtM-U-CspGD5VCeToKc6p4wpyH4ef6TSX73c0WizqX1JmXLY> [cit. 2020-10-28]

FISCHER, Carolyn. The complex interactions of markets for endangered species products. *Journal of Environmental Economics and Management* [online]. 2004, **2003**(48), 28. Dostupné z: http://www.feem-web.it/ess/ess07/files/fischer_paper.pdf [cit. 2020-11-18]

FRANCIONE, Gary L. *Animals–Property or Persons?* [online]. 2004 Dostupné z: <https://law.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1021&context=rutgersnewarklwps> [cit. 2020-11-18]

HILL, Peter J. Are all commons tragedies? The case of Bison in the nineteenth century. *The Independent Review*, 2014, 18.4: Dostupné z: https://www.independent.org/pdf/tir/tir_18_04_01_hill.pdf [cit. 2020-11-18]

HILL, P. J. The non-tragedy of the bison commons. *The PERCOLATOR*, 2012. Dostupné z: https://www.perc.org/wp-content/uploads/old/pdfs/NonTragedyoftheBisonCommons_PERCReports-Summer2016.pdf [cit. 2020-11-18]

MÜLLEROVÁ, HANA. ZVÍŘE JAKO OBJEKT PRÁVNÍCH VZTAHŮ. *Dny práva* [online]. 2010, **2010**, 13. Dostupné z: [https://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2010/files/prispevky/09_priroda/Mullerova_Hana_\(4342\).pdf](https://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2010/files/prispevky/09_priroda/Mullerova_Hana_(4342).pdf) [cit. 2020-11-18]

SALT, HENRY. THE RIGHTS OF ANIMALS. *International Journal of Ethics*. [online]. 1900, **1900**, 17. Dostupné z: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/pdfplus/10.1086/intejethi.10.2.2376037> [cit. 2020-11-18]

STERNBERG, Robert. The concept of intelligence and its role in lifelong learning and success. *American psychologist* [online]. **1997** Dostupné z: https://www.academia.edu/32109948/Concept_of_intelligence_and_its_role_in_lifelong_learning_and_success [cit. 2020-11-18]